

OSMANLI'DA KUDUZ VAKALARI VE TEDAVİ ÇALIŞMALARI:
ANTALYA ÖRNEĞİ
RABIES CASES AND THE TREATMENT STUDIES IN THE OTTOMAN:
THE INSTANCE OF ANTALYA

ERDAL TAŞBAŞ

Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Asst. Prof. Dr. Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History
erdtsbs@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9856-6229

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül-September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.03.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 28.07.2017
Sayfa-*Pages* : 495-512
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3740>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate.

OSMANLI'DA KUDUZ VAKALARI VE TEDAVİ ÇALIŞMALARI:
ANTALYA ÖRNEĞİ
RABIES CASES AND THE TREATMENT STUDIES IN THE OTTOMAN:
THE INSTANCE OF ANTALYA

ERDAL TAŞBAŞ

Öz

“Kuduz” kelime olarak delirmiş, kontrolünü yitirmiş ve kudurmuş anlamlarına gelmektedir. Oldukça tehlikeli bir salgın olan ve tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan kuduz hastalığına dair kayıtlar MÖ. 4000’li yıllara kadar gitmektedir. Bir asırdan fazla süredir tedavisi yapılabilen kuduza dair Türkiye’deki çalışmalar ise XIX. yüzyılda başlamıştır. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nde sağlık alanında hep geleneksel tıp yöntemleri uygulanı gelmişti. Ancak gerek batı dünyasındaki teknolojik ve bilimsel gelişmeler gerekse savaşlar ve salgın hastalıklardaki artışlar Osmanlı Devleti’ni sağlık alanında modern uygulamalara geçişe zorlamıştır.

Hemen her alanda Osmanlı modernleşmesinin ve hayata geçirilmek istenen yenileşme hareketlerinin kurumsallaşmasında milat kabul edilen Tanzimat Fermanı’ndan sonra çağdaş eğitim kurumları ortaya çıkmıştı. Diğer modern eğitim kurumlarının yanı sıra bu dönemde modern tekniklerle eğitim veren ve hekimler yetiştiren sağlık kurumları da ortaya çıkmıştır. Öncelikle askerî alanda başlayan bu çalışmalar ve sağlık alanındaki yenileşmeler giderek halk sağlığı alanına da yansımıştır. Ortaya çıkan salgın hastalıkların artışı ile birlikte Osmanlı tıbbiyesindeki gelişmelere paralel olarak imparatorluk coğrafyasının her tarafında sağlık kurumları açılmaya çalışılmıştır. Giderek gelişen Osmanlı tıbbiyesinde uzmanlaşma da bu duruma paralel olarak ilerlemiş ve ihtisas hastaneleri ortaya çıkmaya başlamıştı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru sadece kuduz

Abstract

The rabies as a word means maddened, losing control and raving. The records of rabies, which is a quite dangerous epidemic and going back to ancient times, is dated to a date as far as 4000 BC. The studies for rabies in Turkey, which can be treated more than a century, began in 19th century. Until the 19th century, in the field of health, the methods of traditional medicine have continuously been applied in Ottoman State. However, both technological and scientific developments in the western world, both war and the increasing of epidemic diseases have forced the Ottoman Empire to a transition into modern applications in the field of Health.

After the Tanzimat, accepted a milestone in almost every area the Ottoman modernization and the institutionalization of the modernization movement in the desired implementation, the contemporary educational institutions have appeared. Besides contemporary educational institutions, health institutions providing training in modern techniques and training physicians have also emerged in this period. These studies, which firstly began in the military field and the modernization in the field of health, were reflected in the field of public health. Along with the increase of epidemic diseases appearing, the health institutions were tried to be opened on each side of the geography of the Empire in parallel with the developments in medical in the Ottoman State. The specialization in the growing Ottoman medical also showed a progress in parallel with this situation and the specialty hospitals have begun to appear.

hastalığına dair çalışmaların yapıldığı yere ise Dâ'-ül-kelb adı verilmişti.

Ülkenin çeşitli bölgelerinde kuduz hastalığına yakalananların tedavilerinin yapılması için İstanbul'da bulunan Dâ'-ül-kelb'e gönderilmeleri gerekiyordu. Vakaların ortaya çıktığı ve hastaların tedavi için İstanbul'a gönderildiğine dair Osmanlı arşiv kayıtlarına bakıldığında kuduz hastalığına rastlanan yerlerden birinin de Antalya olduğu görülmektedir. Bir kent ölçeğinde ele alınan bu çalışma Osmanlı arşiv kayıtlarına yansıyan tedavi çalışmaları üzerinden Antalya ilinde yaşanmış olan kuduz vakalarına yönelik bilgileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tedavi çalışmaları, Kuduz, Antalya, Osmanlı Devleti

Towards the end of the 19th century, the only place where the studies are made of rabies is Dâ'-ül-kelb.

It was necessary that the rabies infected, who were to be treated in various parts of the country would be sent to Dâ'-ül-kelb in Istanbul. According to the records of the Ottoman archives, the emergence of cases and patients that were being sent to Istanbul for treatment, Antalya was one of the places where rabies was common. This study, which is taken at a city scale, aims to reveal the information about the rabies cases in Antalya province through the treatment studies reflected in the Ottoman archive records.

Key Words: Treatment Studies, Rabies, Antalya, Ottoman State

1. Kuduz Hastalığı ve Tedavi Çalışmalarının Tarihsel Seyri

Kelime olarak Yunanca çılgınlık manasını taşıyan *lyssa* ve Fransızca *rage* kökenli deli, kudurmuş anlamlarına gelen (Kanra-Kara, 2001: 114; Gönen, 2010: 2) kuduz, hastalık bulaşmış köpeklerin ve diğer memelilerin salyasıyla bulaşan hayvansal bir viral enfeksiyondur. Kuduz virüsü hastalıklı hayvanların ısırmasıyla insanlara bulaşmaktadır ve genellikle 20-90 gün içinde merkezi sinir sistemini etkileyerek ölümcül sonuçlar yaratacak beyin / omurilik iltihabına yol açmaktadır. (Gencer, 2008: 223) Hastalık insanlara kuduz bir hayvanın ısırması ile bulaşsa da nadiren tırmalama ve solunum yoluyla da bulaşmaktadır. Bu hususta kurt, tilki, çakal, yarasa gibi hayvanlar en riskli grupta olup, köpek bunlardan sonra gelmektedir. Ancak kuduz hastalığı ile köpek adeta bütünleşmiştir. Bunun nedeni ise insanla iç içe bir hayat sürmesinden dolayı köpeklerin hastalığı insana bulaştırmada en büyük paya sahip olmasıdır. (Karacaoğlu, 2015: 74)

Bilinen en eski hastalıklardan biri olan kuduz hakkındaki ilk kayıtlar yaklaşık 4000 yıl önce Babiller devrinde Eshunna Kanunları'nda geçmektedir. Bu ilk kayıtlara göre hastalıklı hayvanların ısırmasıyla bulaşan hastalık ölümcül bir niteliğe sahiptir. Bu yüzden hastalıklı hayvanların kontrol edilmeleri gerektiğine de dikkat çekilmiştir. (Kanra-Kara, 2001: 114; Gönen, 2010: 2)

Tarih öncesi çağlarda hayvan hekimliğine dair kanıtlar yok denecek kadar az olmasına rağmen ilk insanların hayvan hastalıklarıyla ilgilendikleri muhakkaktır. Çünkü tarihin ilk yazılı kaynaklarında insan hekimliğiyle birlikte hayvan hekimliğine dair kayıtlar mevcuttur. (Dilgimen, 1947: 5; Erk, 1978: 3) Tarihi çağları başlatan yazı bulunduktan sonra insanlığın başlangıcından beri birikmiş olan tıbbi bilgiler kayıt altına alınmaya başlanmış ve tapınaklarda koruma altına alınmıştı. Hem tıbbi bilgileri içeren tabletlerin tapınak dışına çıkarılmasının yasak olması hem de rahipler dışında pek az kimsenin yazıyı bilmesi nedeniyle tıp, din adamları eliyle yürütülen bir meslek haline gelmiştir. (Bayat, 2010: 33) Başka bir deyişle tıp ilmi, dinlerin sarmalına da girmiş bulunuyordu. Bu nedenle kırık, çıkık ve yaralanma gibi hayvan hastalıklarının tedavisinde bitkilerden faydalanılsa

da salgın hastalıklar insanlar tarafından korkuyla karşılanıyor ve hastalığın sorumlusu olarak cinler ve şeytanlar görülüyordu. Bu nedenle daha çok sihirle tedavi yollarına başvuruluyordu. Kurbanlar kesilmesi, dualar okunması, büyük ateşler yakılması ve diğer birçok büyücülük metodu hem insan hem de hayvan hastalıklarında tedavi yöntemi olarak uygulanıyordu. (Erk, 1978: 4)

İlkçağlarda veteriner hekimliğin en iyi olduğu yer Hindistan'dır. MÖ 1800'lerde başlayan hayvan tedavi yöntemleri giderek gelişmiş ve MÖ III. yüzyılda insanların yanı sıra hayvanların tedavisi için de hastaneler kurulmuştur. (Erk, 1978: 8-9) Bu gelişmelerin yaşanmasında Hindistan'a özgü kültürün etkisi büyüktür. İnsanlarla hayvanları eşit tutan Hintliler hayvanları kanunlarla himaye etmekteydiler. (Dilgimen, 1947: 42) I. ve II. yüzyıllarda yaşamış ve Hindistan'ın en ünlü hekimlerinden olan Caraka, kendi zamanına kadarki bütün tıbbi bilgileri topladığı *Carakasamhita* isimli bir eser meydana getirmişti. Eserinde kuduz ve diğer birçok hastalığı tanımlarken 600'den fazla da bitki, hayvan ve maden kaynaklı ilacı anlatmaktadır. (Bayat, 2010: 95)

Eski Yunan dünyasında da tıp oldukça gelişmiştir. Köpek ve diğer hayvanlarda görülen kuduz hastalığını ilk kez Demokritos (MÖ 560) tarif etmiş ancak insan kuduzundan bahsetmemiştir. (Gönen, 2010: 3) Yunanistan'da MÖ V. yüzyılda felsefeden ayrılarak ayrı bir bilim haline gelen tıp, felsefi kurgulardan arınmış ve Hippokrates'le birlikte bilimsel bir döneme girmiştir. Modern tıbbın babası kabul edilen ve Yunan tıbbının büyük hekimi olan Hippokrates, yaptığı çalışmalarda gözlemi ön plana çıkarmış ve tıbbi geleneksel dini-sihri tedavi metotlarından ayıklamıştır. O akla ve deneye dayalı bir tıp anlayışı ortaya koyarak hekimliğe, geçmişe göre daha büyük bir güven ve saygınlık kazandırmıştır. (Bayat, 2010: 111-112)

Yunan medeniyeti içinde yetişen ünlü tıpçılar arasında, veterinerlik ve hayvanlara dair incelemeler konusunda önemli bir bilgin olan Aristo'yu da sayabiliriz. Ünlü filozofun *Historia Animalium* adlı eserinde kuduz hastalığına dair kayıtlar vardır. Ancak bu eserdeki bilgiler hatalıdır. Eserde kuduz köpeğin ısırmasıyla kuduz hastalığına yakalanmayan tek canlının insan olduğu vurgulanmaktadır. (Dilgimen, 1947: 58-59; Erk, 1978: 33) MÖ V. yüzyıldan beri bilinen bu hastalığın insanlara hayvandan geçtiği tespit edilmiş olsa da XIX. yüzyıla kadar kuduz köpeklerin salyasının bulaştırıcı olduğu tanımlanamamıştı. (Gencer, 2008: 223)

Roma kaynaklarına (Varro, Smithcors gibi yazarlar) bakıldığında, kuduz hastalığından korunmak için tanrı Lares'e köpek kurban edildiği görülmektedir. (Erk, 1978: 40) Yine ünlü Romalı ziraat ve veterinerlik yazarlarından Columella'nın MS.55'te kaleme aldığı *Hayvancılık* adlı eserde 60 kadar hastalık ve bu hastalıkların tedavisi anlatılmaktadır. Eserde köpek ve kuduz ilişkisi üzerinde durulurken, korunma yöntemi olarak da köpeğin daha 40 günlükken kuyruğunun kesilmesi tavsiye edilmektedir. Ancak çağdaş olan ve geleneksel büyü metotlarını içeren yöntemlere zıt görüşleriyle tanınan Plinius (Bayat, 2010: 137) bu yönteme şiddetle karşı çıkmış, köpeğin dilinin altında bir kurt bulunduğunu ve bu kurdun köpek daha küçükken alınması halinde asla kudurmeyeceğini ileri sürmüştür. Ayrıca çıkarılan bu kurdun, kuduz köpek tarafından ısırılan bir hayvana yedirilmesi halinde hastalıktan koruyacağını da savunmaktadır. (Erk, 1978: 42) Bu yöntem çok uzun zamanlar boyunca uygulanacaktır. Bizans döneminde de (ünlü hekim Theomnestus dönemi) kuduz çok rastlanan bir hastalıktı. MS. 79'da ölen

Plinius zamanından beri kuduzdan korunma ve tedavisinde uygulanan yöntemlerden biri de dilaltından kurt çıkarma operasyonuydu. Tehlikelerine rağmen bu yöntem XIX. yüzyılın sonlarına kadar uygulanmıştı. Yine Bizans döneminde kuduz tedavisi yöntemlerinden biri olarak köpeklerin aç bırakılıp, bitkilerden elde edilen hellebor verilerek tedavi edildiği kaydedilmektedir. (Erk, 1978: 55)

2. Osmanlı'da Sağlık Alanında Yapılan İslahatlar ve Çalışmalar

İslam'ın Rönesans çağı olarak da adlandırılan ve ilimler tarihi açısından çok parlak bir dönemi ifade eden IX. yüzyılda eski dillerden eserler Arapçaya çevrilmiş, Yunan, Bizans ve Hint eserleri etraflıca incelenmiştir. Ayrıca Abbasi Halifesi Memun, Bağdat'ta bir bilim akademisi kurmuş, burada çeviriler yaptırmış ve bilginleri birçok alanda eser vermeleri konusunda teşvik etmiştir. Bundan sonra İslam dünyasında bilim eski Yunan, Hint ve İran uygarlıklarını temel taşı gibi kullanarak, onların üzerinde daha yüksek seviyelere çıkmıştır. (Erk, 1978: 86) İşte birbirini takip ederek ilkçağlardan beri süregelen birikimler ile İslam dünyasındaki bilimsel ilerlemeler Selçuklu ve Osmanlı Devleti eliyle Türk dünyasına aktarılacaktır. Devralınan Osmanlı hekimliği Selçuklu tıbbının devamı olarak görülmektedir ve aralarında zaman olarak ayırıcı bir özellikten bahsedilemez. Çünkü Selçuklular zamanındaki hastaneler ve vakıflarındaki şartlar Osmanlı Devleti tarafından taklit edilerek devam ettirilmiştir. Ancak önemli bir fark vardır ki o da tıbbi eserleri Arapça ve Farsça yazan Selçukluların aksine Osmanlılar zamanında eserler Türkçedir. (Ünver, 1952: 30; Çavdar-Karcı, 2014: 256)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri sağlık kuruluşlarına ve hastalık tedavisi çalışmalarına kayda değer bir ilgi olmuştur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra yeni başkentte açılan Fatih Külliyesi hamamları, medreseleri, imaret tabhanesi, kütüphanesi, misafirhanesi ve darü's-şifası ile tam bir site üniversitesiydi. Bu külliyedeki darü's-şifaya her türlü hastalığa yakalananlar getirilmiş ve tedavileri için çalışmalar yapılmıştır. (Ünver, 1952: 30)

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde hayvan tedavisinde batıl inançlara dayanan sihir, üfürük ve dualarla birlikte eski tecrübelerle dayalı olarak bir takım gözlem ve ilaçların da kullanıldığı bilinmektedir. Bu süreçte kaleme alınan ve *baytarnâme* adı verilen birçok eserde çeşitli hayvan hastalıklarından ve tedavilerinden bahsedilmektedir. Ancak günümüze kadar ulaşan bu eserlerdeki anlatımlar çoğunlukla birbirine uymamaktadır. Bazıları tamamen tedavilerden bahsederken bazıları da hayvanların özellikleri ile görüntülerine yer vermektedir. (Dilgimen, 1947: 116-117)

Osmanlı döneminde kuduz hastalığı hakkındaki ayrıntılı ilk yazıya XV. yüzyılda rastlanmaktadır. Söz konusu yazıda hastalığın köpek, kedi, tilki ve çakal gibi hayvan ısırmasıyla bulaştığını anlatan Hacı Paşa, kuduz hastalığının genel bir tarifini de yapmıştır. (Gönen 2010: 6) Yine bunu takiben XVI. yüzyılda Cami mahlaslı biri tarafından kaleme alınan baytarnâmede adı geçen hastalıklardan biri de kuduz hastalığıdır. Ayrıca aynı yüzyılda Ali bin Ömer tarafından yazılan *Gazanâme ve Baytarnâme* adlı eserde de kuduz hastalığından bahsedilmektedir. Eserde kuduzun kurt, tilki ve köpeklerde görüldüğü, bu hayvanlar tarafından ısırılan hayvan ve insanın da kudurduğu kaydedilmiştir. Hastalığın semptomlarına ilişkin bilgiler çağdaşı olan Avrupa eserlerinden daha iyi bir şekilde anlatılmıştır. (Erk, 1978: 201-202)

III. Selim'in 1789'da Osmanlı tahtına geçmesiyle başlayan ve ilk ciddi ıslahat girişimleri de denilen Batılılaşma dönemine kadar sağlık alanında modern gelişmeler pek yaşanmamıştır. Bu zamana kadar sağlık alanındaki kuruluşlar, tıp uygulamaları, sağlık koşulları ve hastaneler Ortaçağ'daki ilkel durumlarını önemli ölçüde korumuşlardır. (Yavuz, 1988: 123)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da hastane sayısı çok az olsa da sonraki dönemlerde artan ihtiyaca paralel olarak gerek askerî ve gerekse sivil sağlık hizmetlerini yürütmek üzere Anadolu ve Rumeli'de birçok hastane kurulmuştur. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren *bimâristan*, *tumarhâne*, *şifâhâne* gibi adlarla anılan bu hastanelerin sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Birçok bölgede hastaneler kurulmuş fakat sadece askerî personele hizmet vermek amacıyla açılan ilk hastane ise II. Mahmut döneminde tesis edilmiştir. (Pabuççu, 2014: 86) İster sivil ister askeri amaçlı olsun Bimarhâne, Dâr-üş Şifâ, Tımarhâne gibi isimlerle bilinen Osmanlı sağlık kuruluşlarında görev yapan personel cerrah, hekim, eczacı ve kehhâl (göz hekimi) gibi uzmanlardan oluşmaktaydı.¹

XIX. yüzyıl birçok alanda olduğu gibi bilim alanında da çok büyük ilerlemelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bilimsel gelişmelerde yaşanan baş döndürücü hız hükümetleri de etkilemiş, birçok devlet bilimsel çalışmalara daha önceki yüzyıllarda olmadığı kadar ilgi göstermiş ve yatırım yapmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı hekimliği artık tamamen batıyı takip etmeye başlamış ve şarka ait özelliklerinden giderek sıyrılmıştır. (Ünver, 1952: 33) Osmanlı'da bilimsel tıp yöntemlerinin Batı tıbbını model almasının en somut göstergesi modern tıp öğretim ve eğitime geçilme çalışmalarıdır. III. Selim'in başlattığı ıslahatlar kapsamında 1805 tarihli "Bahriye Kanunnamesi"nde tersane ve donanma çalışanlarının sağlık sorunlarıyla ilgili hükümlere yer verilmiş ve bu çerçevede "Tersane-i Amire" bünyesinde eğitim hastanesi kurulmuştur. Elbette ki yenileşme ve ıslahat girişimlerindeki asıl önemli adım II. Mahmut'un çabalarıyla 14 Mart 1827'de açılan "Tıbhane-i Amire" olmuştur. (Torun, 2008: 32-33) III. Selim zamanında başlayan fakat onun tahttan indirilmesiyle sekteye uğrayan sağlık reformları II. Mahmut'un Mekteb-i Tıbbiye'yi açmasıyla yeniden hayat bulacaktır. Arkasından bu reformist padişahın çabalarıyla ilk sivil ve askeri hastaneler peşpeşe kurulacaktır. (Yavuz, 1988: 125)

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni kurulan orduda (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) ihtiyaç duyulan cerrahları yetiştirmek için açılan Tıbhâne-i Amire'den 5 yıl sonrada Cerrâhhane-i Âmire kurulmuştu. Bu iki okul 1836'da Mekteb-i Tıbbiye adıyla birleştirilmiş, 1839'da ise "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" adını almış ve böylece 1827'de başlayıp kurumsallaşarak gelişen modern tıp eğitimi aralıksız devam etmiştir. (Bingöl, 2007: 38-39; Öztuna-Şirin, 1999: 10)

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti tarihinde her bakımdan bir dönüşümü temsil etmektedir. Aynı yıl, tıp eğitimi için de bir dönüm noktası oluşturacaktır. Çünkü Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Mekteb-i Tıbbiye'nin programı yeniden düzenlenmiş ve Fransızca eğitime geçilmişti. (Öztuna-Şirin, 1999: 13) Ancak bütün teşvik

¹ 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde bazı önemli sağlık kuruluşları şunlardı: Bursa I. Beyazıd Darü's-şifası, İstanbul Fatih Darü's-şifası, Edirne II. Beyazıd Darü's-şifası, İstanbul Haseki Darü's-şifası, İstanbul Süleymaniye Darü's-şifası ve İstanbul Sultan Ahmet Darü's-şifası. Bu kuruluşlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, a.g.m., s. 123-124.

ve çabalara karşın Tıbbiye’de istenilen sayıda öğrenci yetiştirilememiştir. Tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi yönünde bir adım atılması gerekiyordu ve bunun için 1867’de Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye kurulmuştu. Bu cemiyet bünyesinde yapılan çalışmalarla Türkçe tıbbi terimler saptanmış ve önemli tıp eserleri Türkçeye tercüme edilmişti. Askeri tıbbiyenin açılışından 40 yıl sonra, aniden Türkçe eğitime geçmenin ortaya çıkardığı güçlükler yüzünden sivil sağlık hizmetlerine yönelik hekim yetiştirmek amacıyla 1867’de “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye” açılmıştır. (Öztuna-Şirin, 1999: 14-15; Torun, 2008: 38; Bingöl, 2007: 4) XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan bu kurumsal gelişmelere paralel olarak modern tıbbın hızla gelişmesi sağlık kurumlarına yansımış ve hastanelerde modernleşme süreci başlamıştı. Bu bağlamda inşa edilen modern hastanelerden biri de Şam’da kurulan Şam Merkez Askerî Hastanesi’dir. 1847 yılında hizmete giren ve binası 1908’de yıkılarak yerine yenisi yapılmış olan hastanenin kuduz tedavi laboratuvarların da bulunduğu bilinmektedir. (Pabuççu, 2014: 95)

Osmanlı’da tıp eğitiminin sürekli güncellenerek, modern gelişmelerin takip edilmesi çabaları XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. XIX yüzyılda bu hususta yaşanan son gelişme “Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi”nin 1898’de kurulmasıdır. Bu hastane “Gülhane Askeri Tıp Akademisi”nin temelini oluşturmuş ve Türkiye’de tıbbın gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. (Torun, 2008: 38)

XIX. yüzyılda asırlar boyunca insanoğlunu tehdit eden ve başına büyük dertler açmış olan hastalıkların etkenleri peş peşe bulunmaya başlanmıştır. Hastalık etkenleri bulununca sıra insanları bu etkenlerden uzak tutma çarelerini aramaya gelmiştir. İşte bu arayış modern anlamda halk sağlığının gelişmesine temel teşkil etmiştir. (Torun, 2008: 29) Osmanlı Devleti bu yüzyıla kadar salgın hastalıklara karşı uluslararası sağlık ve karantina uygulamalarına uyma zorunluluğu hissetmezken, 1826 yılında meydana gelen kolera salgını nedeniyle padişah II. Mahmut tarafından ilk karantina uygulaması başlatılmıştı. (Yavuz, 1988: 125) Bu uygulama önemli bir başlangıç teşkil etmiştir. Öyle ki Osmanlı ülkesinde sağlık teşkilatlanması konusu 1840’larda kurulan Karantina Örgütü ile başlamıştır denilebilir. Bu örgüt ülke içinde bir uçtan diğer uca salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla kurulmuştur. (Aydın, 2004: 189) Osmanlı Devleti’nde karantina uygulamalarına ek olarak başvurulan bir diğer yöntem de *kordon usulü* idi. Karantinanın dar kapsamlı başka bir versiyonu olan bu uygulamanın amacı, hastalığın ortaya çıktığı bölgeden dışarı yayılmasını engellemek ve çıktığı yerde imhasını sağlamaktı. Genellikle on gün olan kordon süresi hastalığın görülmediği dönemlerde beş güne kadar indiriliyordu. Ayrıca kordon döneminde insanların iye ve diğer temel ihtiyaçları da karşılanmaktaydı. (Gül, 2009: 247)

II. Mahmut döneminde açılan askeri okullarda hayvan hastalıkları ve veterinerlikle ilgili çalışmalar yapıyordu. Ancak bunlar yetersiz düzeydeydi. Bütün toplumu ilgilendirecek şekilde veterinerlik ve salgın hastalıklarla mücadele çalışmalarının başlaması Tanzimat Dönemi ile birlikte olacaktır. Tanzimat döneminde Osmanlı’nın resmen hastane adını taşıyan ilk kurum ve ilk vakıf hastanesi İstanbul’da açılan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi’dir. 1845 yılında hasta kabul etmeye başlayan bu hastanenin açılmasından sonra İstanbul’un çeşitli semtlerinde çocuk, kadın ve erkek

hastaneleri ile zührevi hastalıklar ve kuduz vakalarına bakan ihtisas hastaneleri de kurulmuştu. (Çavdar-Karcı, 2014: 258-259)

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin birçok büyük ve yıkıcı savaş yaşarken, diğer taraftan da modernleşme çalışmalarına hız vererek büyük toplumsal değişikliklerin yaşandığı zorlu bir dönemdir. Bu dönemdeki birçok aksaklık ve ekonomik zorluklara rağmen sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı yönetimi Avrupa'daki mikrobiyoloji ve bakteriyoloji gibi sağlık alanında yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş, bu tekniklerin ülkeye getirilmesi için, oraya hekim ve sağlıkçılardan oluşan ekipler göndermiştir. Paris'te henüz kurulmakta olan Pasteur Enstitüsü'ne ve Koch'un Berlin'deki kliniğine gönderilenler buralarda gelişmeleri ve yenilikleri öğrenmişlerdir. Donanımlı olarak yurda dönen bu insanlar, birikimlerini uygulayabileceği kurumlarda görevlendirilmişlerdir. O dönemlerde Demirkapı'da (Sarayburnu) bulunan Mekteb-i Tıbbiye içinde 1887'de Kuduz Aşısı Kurumu (Dâ'-ül-kelb Ameliyathanesi), 1889'da Aşı Müessesesi (Telkikhane-i Şâhâne), 1893'te Bakteriyoloji Laboratuvarı (Bakteriyolojihane-i Şâhâne) ve 1894'te ilk Kadın Doğum Kliniği (Viladethane) açılmıştı. (Ülman 2007: 178)

1889 yılında Maarif Nezareti'ne bağlı olarak Mülkiye Tıp Mektebi bünyesinde ilk sivil veterinerlik okulu açılmıştı. 1893 yılında ilk mezunlarını veren Sivil Veterinerlik Okulu'nda ilk iki sınıfın Tıbbiye'de son iki sınıfın da Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi'nde okutulması hem hocalar hem de öğrenciler için yolculuk ve klinik uygulamalar bakımından çeşitli sıkıntılara yol açıyordu. Çalışmaların daha sağlıklı yürümesi için okulun şehrin merkezine alınması bir zorunluluk haline gelmişti. Bu nedenle Tıbbiye'deki ve Halkalı'daki sınıflar birleştirilerek 1894 yılında Mülkiye Baytar Mekteb-i Âli'si kurulmuştur. (Tüzdil, 1955: 13-15; Erk, 1978: 215-216)

Osmanlı Devleti'nin batının ilminden faydalanmaya yönelik girdiği dönem hem Osmanlı hem de dünya tıbbı için çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdi. Pasteur'un kuduz ile ilgili çalışmaları bu alanda devrim niteliğindediydi. Öyle ki kuduz hastalığı ile bu hastalığın tedavisine yönelik çalışmaların babası Pasteur'un adı özdeşleşmiştir. Çünkü kuduzla dair modern anlamdaki ilk çalışmalar sistematik bir şekilde Louis Pasteur ve arkadaşları Chamberland, Roux ve Thuillier tarafından gerçekleştirilmiştir. 1882'deki ilk çalışmalarla Pasteur ve arkadaşları kuduz bir köpeğin iyileşebildiğini ortaya koymuşlardır. (Gönen, 2010: 4) Birçok hastalığın tedavisine yönelik çalışmalar yapan Pasteur ilgisini kuduz hastalığının tedavisine yöneltmişti ancak bu kolay sonuç alınacak bir hastalık değildi. Çünkü kuluçka süresi uzun olan bir hastalıktı. Pasteur kuduzdan ölmüş olan bir köpeğin omurilik parçası ile hazırladığı bir süspansiyonu sağlam bir köpeğin beynine vererek onun erkenden kuduz olmasını sağladı. Tavşanları kullanarak yaptığı çalışmalarda elde ettiği kurutulmuş hasta *medulla spinalis* (omurilik) emülsiyonu köpeklere vererek çalışmalarını gözlemlemeye başladı. Sonrasında tavşanlardan elde ettiği virüs fixeyi köpeklere verdiğinde hastalanmadıklarını gördü. 1885 yılındaki çalışmalarından elde ettiği aşığı aynı yıl ilk kez bir insana uygulayarak, binlerce yıldır muzdarip olunan bu korkunç hastalığa da çareyi bulmuş oluyordu. (Gencer, 2008: 224; Erk, 1978: 180)

1885 yılından itibaren insanlarda uygulanmaya başlanan kuduz aşısı olumlu sonuçlar vermişti. 1888'de kuduz hastalığının tedavi için araştırmalar yapmak amacıyla Paris'te Pasteur Enstitüsü kurulmuştu. Enstitüde bir taraftan kuduz aşısı üretimi ve

hayvanlar üzerinde aşının geliştirilmesi çalışmaları yapılırken diğer taraftan da kuduz hayvanlar tarafından ısırılarak hastalanan insanların aşı ile tedavileri de yapılmaktaydı. (Karacaoğlu, 2013: 10-11)

Louis Pasteur'ün 1885 yılında bilim dünyasına kazandırdığı kuduz aşısı, salgın hastalıklar konusunda oldukça duyarlı olduğu bilinen II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmişti. Çeşitli Avrupa devletlerinin Pasteur'ün bu yeni buluşunu öğrenmek üzere Paris'e doktorlar gönderdiklerini haber alan padişah, Osmanlı Devleti'nin de böyle bir adım atması gerektiğine karar vermişti. Onun talimatıyla ilk Osmanlı bakteriyologu olan Aleksadir Zoeros Paşa başkanlığındaki heyet Paris'e gönderilmişti. (Çakır, 2006: 13) Zoeros Paşa'nın yoğun çaba ve çalışmaları sonucunda 1887 yılı başlarında, İstanbul'da Dâ'-ül-keleb ve Bakteriyojoloji Ameliyathanesi (*Kuduz Hastalığı Hastanesi*) adıyla bir kurum açılmış (Çavdar-Karcı, 2014: 259; Etker, 2009: 13; Karacaoğlu, 2015: 82; Çakır, 2006: 19) ve kurumun başına da yine Zoeros Paşa getirilmişti. Doğunun ilk kuduz tedavi merkezi olan bu kurumda, Pasteur metoduyla ilk aşı Ocak 1887'de hazırlanmış ve ilk aşılama da Zoeros Paşa tarafından 3 Haziran 1887 tarihinde yapılmıştır. (Gönen, 2010: 6; Çakır, 2006: 19)

1893 Ağustosunda İstanbul'da ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle, II. Abdülhamid iyi ilişkiler kurduğu Pasteur'den salgınla mücadele için yardım istemiş ve o da öğrencilerinden birini göndererek *Bakteriyolojihâne-i Şâhâne*'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. (Karacaoğlu, 2013: 26) 1894 yılında açılan Bakteriyojolojihâne-i Şâhâne Paris, Saygon ve Rio de Janeiro'dan sonra dünyada kurulan dördüncü merkez olmuştur. (Çakır, 2006: 7) Bakteriyojijihane-i Şahane 21 Eylül 1911'de Çemberlitaş'taki binasına taşınmış ve kurumun başına da ünlü Fransız mikrobiyolog Dr. Simond getirilmişti. Ayrıca Dr. Simond Bakteriyojijihane-i Osmanî ile birlikte Dâ'-ül-keleb Tedavihanesi müdürlüğü görevini de üstlenmişti. (Etker, 2009: 16)

Osmanlı devlet yöneticilerinin salgın hastalıklarla mücadelede olabildiğince gayretli ve teşvik edici davrandıkları dikkate değer bir durumdur. Örneğin Tıbbiye Nazırı Ahmet Hilmi Paşa'nın, Kimyahane ve telkihane ile birlikte Dâ'-ül-keleb'in zorunlu hizmetlerinde kullanmak üzere müdürlere 50 kuruşa kadar mübayaa hakkı verilmesine dair 1895 tarihli bir kararı vardır. (Ünver, 1948: 165)

1887 yılında kurulan Dâ'-ül-keleb Enstitüsü'nün ilk 12 yıllık döneminde kudurmuş hayvanlar (köpek, kurt, çakal, kedi, at, öküz vb.) tarafından ısırılan 2359 kişinin tedavisi yapılmıştır. Tedavi için başvuranlardan toplam 40 - 45 kişi hayatını kaybetmişti fakat bunların bir kısmı mikrobu aldıktan çok uzun bir süre sonra enstitüye başvurduklarından tedavi için geç kalmışlardı. 1887'ye kadar sayısız insanın ölümüne yol açan kuduz belası artık Osmanlı Devleti'nde sıradan bir hastalık durumuna indirgenmişti. (Çakır, 2006: 21)

Osmanlı Devleti'nde kuduz hastalığına dair eskiden beri kayıtlarda değinildiği kadarıyla önemli miktarda bilgi ve birikimin olmasına rağmen bu konuda ilk müstakil eser Hüseyin Remzi Bey tarafından kaleme alınan "*Kuduz İleti ve Tedavisi*" adlı eserdir. Hüseyin Remzi Bey eserini Pasteur Enstitüsü'ndeki 6 aylık gözlemleri sonucunda kaleme almıştır. Bu yüzden eser hastalığın tanı ve tedavisinde, dönemin en modern gelişmelerini içermektedir. 1888 yılında basılan *Kuduz İleti ve Tedavisi* adlı bu önemli eser, 12 Aralık 1888 ve 26 Şubat 1890 tarihleri arasında Vekayi-i Tıbbiye adlı dergide bölümler halinde yayımlanmıştır. (Karacaoğlu, 2015: 74-76) Ayrıca bu eser birçok açıdan büyük önem

taşımaktadır. Öncelikle, eser hem kuduz aşısı hem de hastalığına dair yapılan çalışmaları bizzat yerinde inceleyen ve takip eden birisi tarafından kaleme alınmıştır. Eserin çeşitli yerlerinde yazar tarafından düşülen notlar, en ince ayrıntısına kadar bütün aşamaların kayıt altına alındığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. (Karacaoğlu, 2015: 83)

Bir taraftan kuduz hastalığının tedavi edilmesine yönelik çalışmalar sürerken diğer taraftan da Osmanlı başkentinde sayıları hızla artan köpeklerle de mücadele edilmekteydi. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından yaşanan gelişmeler, hem sayıları 60-80 bin civarındaki sokak köpeklerinin kuduz salgınları açısından önemli bir tehdit oluşturması, hem de batılılaşma çalışmalarının getirdiği baskılar neticesinde hayvanların topluca itlaf edilmesi politikasına yol açmıştı. 1910 yılında Osmanlı hükümeti köpeklerin toplanarak Topkapı'da eski siper çukurlarında gözetim altına alınmalarını kararlaştırmıştı. Ancak bu uygulama çeşitli sıkıntı ve rahatsızlıklara yol açmış ve köpekler *Hayırsız Ada* olarak bilinen Sivri Ada'ya nakledilmişti. Bu şekilde katliama karşı çeşitli çevrelerden seslerin yükselmesi üzerine hayvanları korumaya dönük çalışmalar gündeme gelmiş ve *İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti*'nin temelleri de böylece atılmıştı. (Melikoğlu, 2009: 38)

3. Osmanlı Döneminde Antalya'da Görülen Kuduz Vakaları

Önemli tıbbi gelişmelerin yaşandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda kuduz, tifo, tifüs, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıkların da halk sağlığını tehdit ettiği bir dönemdi. Osmanlı Devleti bu hastalıklarla mücadele için bütün gerekli tedbirleri almaya çalışmış ve yapılan faaliyetleri desteklemiştir. İyi yetişmiş hekimler, eğitilmiş personel ve kurumsallaşmış sağlık örgütü sayesinde yürütülen çalışmalar, salgın hastalıklarla etkili mücadelede önemli bir aşama kat edilmesini sağlamıştır. (Ülman, 2007: 180) Salgın hastalıklarla, özellikle de kuduzla mücadelede XIX. yüzyılın sonlarında önemli adımlar atan ve modern gelişmeleri takip eden Osmanlı tıbbi, XX. yüzyılda yatırımlarının meyvesini toplayacaktı. Osmanlı arşiv kayıtlarına bakıldığında İstanbul'da faaliyet gösteren Dâ'ül-keleb tedavihanesine (Kuduz Hastalıkları Hastanesi) ülkenin dört bir yanından binlerce kuduz vakasının geldiği ve hastalık bulaşan insanların tedavilerinin yapılarak memleketlerine sağlık içinde geri yollandığı görülmektedir. Bu hususta Antalya'ya dair kayıtlar ise oldukça sınırlıdır. 1906-1908 yılları arasında Zabtiye Nezareti'nin tuttuğu kayıtlara yansıyan birkaç vakadan fazlası yoktur. Ancak nezaretin kayıtlarındaki hastaların İstanbul'a gelişleri, tedavi sonrası memleketlerine dönüşle ilgili çabalar ile harcamaları içeren kayıtlar Antalya ölçeğinde çok da yaygın olmayan bir kuduz sorunu olduğunu göstermektedir. Kuduz vakaları her ne kadar az da olsa Antalya diğer salgın hastalıklara maruz kalan kentlerdendir. Bunların başında kolera ve veba salgınları gelmektedir.

Osmanlı topraklarında ilk defa 1822'de görülen kolera, kitlesel ölümlere neden olan salgın hastalıklardan biridir. Benzer şekilde veba da XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde büyük felaketlere yol açmış bir salgın hastalıktır. Ancak XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve vebadan hem daha tehlikeli hem de daha öldürücü olduğu bilinen bulaşıcı hastalık kolera idi. (Gül, 2009: 242-243) Antalya'da kuduzun aksine kolera hastalığına dair çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Kentin tarihine ilişkin önemli kaynaklardan olan şer'iyeye sicillerinden elde edilen bilgilere göre

Antalya'da salgın hastalık vakaları kayıt altına alınmakla birlikte, bu kayıtlar hem çok az hem de kuduzla ilgili değildir. Örneğin 1866 Temmuzunda başlayan büyük bir kolera salgınında günde 30-40 kadar insanın öldüğü sicil kayıtlarına yansımaktadır. (AŞS, XV/I) Yine 1895 yılında Antalya'da kolera salgını baş gösterdiği ve bu salgın nedeniyle Antalya'dan giden gemilere karantina uygulandığı da bilinmektedir. (Turhan-Sarıköse, 2013: 164)

Antalya'da ortaya çıkan salgın hastalıklardan biri de kara ölüm denilen vebadır. 1838'de Karaman eyaletinde başlayan ve hızla Akdeniz kıyılarına kadar inen veba salgınından Antalya da etkilenmişti. (Turhan-Sarıköse, 2013: 292) Yine 1905 yazında Antalya'da başlayan bir diğer veba salgını nedeniyle karantina uygulamasına gidilerek hastalığın diğer vilayetlere ulaşmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı. (Turhan-Sarıköse, 2013: 126)

Kolera ve veba gibi salgınlarla mücadele etmek zorunda kalan Antalya'da az da olsa kuduz vakaları görülmüş ve bunların tedavileri için gerekli çalışmalar yerel yöneticiler ve merkezin işbirliği ile yürütülmüştür. Zabtiye Nezareti'nden Askeri Okullar Nezareti'ne Antalya'dan kuduz tedavisi için İstanbul'a gelenlerin masraflarıyla ilgili 11 Haziran 1906 tarihli bir yazı gönderilmişti. Buna göre Antalya'nın Ahi Kızı Mahallesi'nden Hacı Ramazan oğlu Hacı Ali kuduz köpek tarafından ısırılmıştı. Vaka üzerine tedavi edilmesi için Teke Sancağı Mutasarrıflığı'ndan bir yazıyla gönderilmiş ve Dâ'-ül-kelb tedavihanesine teslim edilmişti. (BOA, ZB, 345/81) Yine aynı dönemde, 14 Haziran 1906 tarihli bir kayda göre Antalyalı Halil Ağazade Tevfik Efendi kuduz köpek tarafından ısırılmıştı. Bu nedenle Teke Sancağı Mutasarrıflığı'ndan resmi bir yazıyla tedavi edilmesi için İstanbul'a gönderilmişti. Zabtiye Nezareti'nden kaleme alınan yazıda hastanın tedavi edilebilmesi amacıyla Dâ'-ül-kelb tedavihanesine teslim edildiği bildirilmektedir. (BOA, ZB, 345/87)

9 Mayıs 1907 tarihli bir Zabtiye Nezareti belgesinde aynı anda hem Antalya hem de Samsun'dan kuduz hastalığına yakalanmış birer hastanın kaydına rastlanmaktadır. Kuduz bir köpek tarafından ısırılmalarından dolayı tedavi edilmeleri için İstanbul'daki Dâ'-ül-kelb tedavihanesine gelen bu hastaların tedavileri tamamlanarak aileleriyle birlikte memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Antalya'ya iade edilen hasta için Zabtiye Nezareti'nden Teke Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda hasta ve yakınları için yapılan masrafların yerel idarenin tahsisatından karşılanması istenmekteydi. (BOA, ZB, 475/113) Yine birkaç gün sonra Zabtiye Nezareti tarafından tutulan benzer bir kayda rastlamaktayız. 13 Mayıs 1907 tarihli yazıya göre Antalya'da Anderya Kosti isimli bir gayrimüslim çocuk kuduz köpek tarafından ısırılmıştı. Bu nedenle tedavi edilmesi için İstanbul'a gelmiş ve tedavisi yapılarak, onunla gelen annesiyle birlikte Antalya'ya geri gönderilmişlerdi. İstanbul Polis müdürlüğünden bildirildiğine göre yol masrafları için 45 kuruş harcanmıştı ve bu paranın yerel idareden geri iadesi isteniyordu. Zabtiye Nezareti'nden Teke Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda bu husus bildirilmekteydi. (BOA, ZB, 475/20)

1907 yılı için diğer bir kayıt da 16 Ekim tarihlidir. Bu belgede hem Antalya'dan gönderilen hasta sayısı fazladır hem de şehrin hangi bölgesinde yaşadıklarına dair bir bilgi de yer almaktadır. Belgeye göre Antalya'nın Balıkpazarı Mahallesi'nde yaşayan gayrimüslimlerden Piraşkıva, Andon, Penai, Hristo, Yorgi ve Hrablo kuduz köpek tarafından ısırılmışlardı. Bu şahıslar tedavi için Mekteb-i Tıbbiye Dâ'-ül-kelb

tedavihanesine gelmişler ve tedavileri yapılarak memleketlerine geri gönderilmişlerdi. Bu hastalar ve bunlardan Hrablo ile birlikte gelen annesinin yol masrafları olarak 165 kuruş harcanmıştı. İstanbul Polis müdürlüğünden bildirilen bu durum üzerine Zabtiye Nezareti'nden Teke Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda söz konusu harcanan paranın iadesi istenmekteydi. (BOA, ZB, 479/112)

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır. Bu da kuduz hastalığına yakalananların tedavisinde din ve ırk ayrımı gözetilmediğidir. İster Müslüman olsun ister gayrimüslim bütün hastaların, hastane ve yol masrafları belediyelerce karşılanmaktaydı. (Gül, 2009: 249)

1908 yılında Antalya'da yaşanan kuduz vakasına dair sadece bir tane kayda rastlanmaktadır. Zabtiye Nezareti tarafından kaleme alınan 7 Nisan 1908 tarihli belgeye göre kuduz hastalığına yakalanan kişiler Antalya'nın Meydan Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Antalya Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıya göre, kuduz köpek tarafından ısırıldığı için tedavi edilmeleri amacıyla Antalyalı Abbas isimli şahıs, karısı Dudu ve oğlu Ali'den oluşan bir aile İstanbul'a gönderilmişti. Ancak yapılan incelemede bilimsel olarak tedavilerine lüzum görülmediği beyan edilmişti. Kuduz şüphesiyle gelen bu kişiler Dâ'ül-keleb tedavihanesinden güvenlik güçlerine memleketlerine geri gönderilmeleri için teslim edilmişlerdi. Bunların yol masrafları olarak verilen 125 kuruşun ise yerel idare tahsisatından geri alınması için İstanbul Polis müdürlüğünden gelen yazıya istinaden söz konusu para Antalya Sancağı Mutasarrıflığı'ndan istenmekteydi. (BOA, ZB, 488/59)

Bir kent ölçeğinde incelenen kuduz ve tedavisi çalışmalarının Osmanlı tarihinde önemli aşamalardan geçtiği görülmektedir. Tedavi yöntemi bulunarak dünyaya hızla yayılan kuduz çalışmaları Türk tıp tarihinde önemli bir yer edinmiş, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde de aksamadan devam etmiştir. Kuduz hastalığının etkeni ve gelişim süreci yaklaşık bir asır önce belirlenmiş olsa da hala günümüzde hemen hemen yüzde yüz öldürücü bir özelliğe sahiptir. (Kanra-Kara, 2001: 114) Hastalıktan korunma konusunda hayvanlara ve insanlara yönelik önlemler yeterli ölçüde uygulanmadığı için bugün kuduz dünyanın pek çok yerinde önemli bir halk sağlığı sorunu olarak devam etmektedir. (Turgut, 2010: 3)

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olduğu düşünülen kuduz hastalığı uzun çağlar boyunca insanoğlunun mücadele etmek zorunda kaldığı bir hastalık olmuştur. XIX. yüzyıla kadar tedavisi bir türlü bulunamayan kuduz hastalığının, bu yüzyıldan itibaren artık tedavisi mümkün hale gelmiştir. 19. yüzyılda batılılaşma çalışmalarına hız veren Osmanlı Devleti'nde tıp konusu da giderek modern uygulamalara kavuşmuş ve tıp eğitimi alanında büyük hamleler yapılmıştı. Osmanlı'daki tıbbi çalışmalar içinde kuduz hastalığı gibi salgın hastalıklarla mücadelede önemli adımlar atılmış ve modern tıbbin bütün imkânları kullanılarak halk sağlığı alanında olumlu sonuçlar alınmıştı. Özellikle kuduz hastalığı ile ilgili çalışmalar yürütmek amacıyla 1887 yılında kurulmuş olan Dâ'ül-keleb Tedavihanesi'nde hastalar tedavi edilmiştir. Osmanlı başkentinde bulunan bu hastaneye ülkenin her yerinden kuduz hastalığı bulaşan insanlar gelmişler ve sağlıklarına kavuşturulmuşlardır. İstanbul'a kuduz tedavisi için hastaların gönderildiği şehirlerden biri

de Antalya'dır. Antalya'da yaşanan kuduz vakalarına dair arşiv belgelerinden elde edilen bulgulara bakıldığında bütün vakaların semt kayıtları yapılmamış olmakla birlikte Ahi Kızı, Balıkpazarı ve Meydan mahalleleri hastalığın ortaya çıktığı yerlerdendir. Yine kayıtlardan anlaşıldığına göre kuduz tedavisi için İstanbul'a gönderilenler arasında gayrimüslimler de bulunmaktadır. Günümüzde hala varlığını sürdüren bir hastalık olan kuduzla dair Osmanlı Arşiv belgelerine yansıyan kayıtlara göre, Antalya XX. yüzyılın başlarında kuduz vakasının yaşandığı yerlerden biri olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 345/81.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 345/87.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 475/113.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 475/20.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 479/112
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Nezareti (ZB), 488/59.
 Antalya Şerhiye Sicilleri (AŞS), (Defter no:15), belge: XV/I.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Aydın, Erdem. (2004). "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, 15: 185-207.
- Bayat, Ali Haydar. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Bingöl, Sedat. (2007). "Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı'da Adli Tababete Dair Notlar". *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42. 37-65.
- Çakır, Sinan. (2006). *Bakteriyolojihane-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çavdar, Necati- Karıcı, Erol. (2014). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme". *Turkish Studies*. 9/4 225-286.
- Dilgimen, Hilmi. (1947). *Veteriner Hekimliği Tarihi*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- Erk, Nihal. (1978). *Veteriner Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları.
- Etker, Şeref. (2009). "Paul-Louis Simond ve Bakteriyojohane-i Osmanî'nin Çemberlitaş'ta Açılışı (21 Eylül 1911)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X(2).13-33.
- Gencer, Serap. (2008). "Kuduz ve Tetanoz Profilaksisi", *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp eğitimi Etkinlikleri, Toplumdan Edinilmiş Enfeksiyonlara Pratik Yaklaşımlar Sempozyumu*, 223-234.
- Gönen, İsmail. (2010). *Türkiye'deki Hekimlerin Kuduz Hastalığıyla İlgili Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Uzmanlık Tezi.

- Gül, Abdullah. (2009). “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*-41. 239-270.
- Kanra, Güler - Kara, Ateş. (2001). “Kuduz; Patogenez, Tanı ve Profilaksi”. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 32(2). 114-124.
- Karacaoğlu, Emre. (2013). *Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karacaoğlu, Emre. (2015). “Kuduz Hastalığına Dair İlk Kitabımız: Kuduz İletti ve Tedavisi”. *Türkiye Klinikleri*, 23(3). 73-85.
- Melikoğlu, Berfin. (2009). “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi”. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 80(1). 37-44.
- Öztuna Şirin, Yasemin. (1999). *Osmanlı Salnamelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Pabuççu, Merve. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Askeri Hastaneler”, *Cappadocia Journal of Social Sciences*, 3. 85-100.
- Turgut, Sema Şevken. (2010). *Kemalpaşa’da Kuduz Riskli Temas Olgularında Profilaksi Yaklaşımı Uygunluğunun Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Turhan Sarıköse, Selma. (2013). *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Tüzdil, Nevzat. (1955). *Türk Veteriner Hekimliği Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları.
- Ülman, Yeşim Işıl. “19-20 Yüzyıllarda Tıp Tarihinin Ana Hatları (1827-1923)”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları (2007): 175-186.
- Ünver, Süheyl. (1952). *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi.
- Ünver, A. Süheyl. (1948). *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Yavuz, Yıldırım. (1988). “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(2) 123-142.

EK. I

در اینجا کتب و اسناد را بنویسید ۵ ۱۱ جانب و قد تفهمنه		شماره ۱۹	تاریخ ۱۹
تاریخ ثبت ۱۹	نام کتاب در این باره	<p> و بنا بر این باور است فوری کتب طرفه ای پذیرفته شود و این اندوه کونیه و با آنکه در کتابها آمده در این فتنه همه مملکتها اعاده روی توغ را از کتب مذکور شده در این خطبه نسیم پذیرفته انظار به آتینا خاریا و در دوره بیجا او طایفه اعاده فتنه اوله صورتی سبغالیه عشر و عشاء مفضلن هر چه بعد اید برکنده کلام والدین سید لکما ایچیه سوخته ترنبنده نسیم ایچیه او تو ذرب فوری محامه بدینند نه اینه و ایما فتمم </p>	

EK. II

<p>مکتوبی قلمی مخصوص</p>						
تاریخ	اسم بیمار	عدد	محل	استاد	ملاحظات	تاریخ و امضاء
۱۸۶۸
<p>موردی علی طرفه ایله و طرفه</p>						<p>۸۸۷</p>

